

LÁSZLÓ SZABOLCS

KENTAURLÉT A PEREMVIDÉKEN

Végel László: *Bűnhődés*

■ „Honvágyad van, de nincsen valóságos hazád, s talán a hazátlanság tesz egy képzeletbeli haza foglyává”, kísérli meghatározni önnön helyzetét Végel László *Bűnhődés* című könyvében, s dialektikus fejtegetés valóban jól rámutat a kelet-közép-európai kisebbségi értelmiség ismerős paradoxonjára. Arra a szinte állandó külső és belső ingadozásra, amely egyrészt kulturális, földrajzi és jogi viszonylatban, másrészt a prózai valóság és különböző ideológiák kikerülhetetlen kényszerében időközönként s helyzetenként újrairja az önazonosságról, illetve a világról kialakított kép(ünk)et. Könyvében és régebbi esszéiben Végel hitelesen mutatja be, hogy eme paradoxonból származó – az önmeghatározás és tájékozódás alkotói művelétével járó – állandó mozgás alkalmanként okozhat szenvedést (például kirekesztést, értetlenséget), de hozhat gyümölcsöző kreativitást és kiteljesedéssel járó bölcsességet is. Ám bármilyen viszonyban is legyünk az életünket meghatározó narratívákkal, az az egy biztos, hogy különleges olvasói élmény nyomon követni Végel önfeltáró barangolásait.

Műveinek részletesebb ismeretében ugyanis megkockázhatnám úgy jellemezni, hogy Végel László olyan szerző, akinek – például Tamás Gáspár Miklóshoz vagy György Péterhez hasonlóan – sikerül szövegeiben érdekesítő módon összekapcsolni a személyes, életrajzi síkokat a politikai, történelmi és eszméletörténeti szintek kérdéseivel. Az elbeszélői és közírói beszédmód, illetve etikai magatartás arányos összefonottságának köszönhetően képes olyan elemző történeteket és narratív elemzéseket létrehozni, melyek révén érvényesen tudunk reflektálni korunk társadalmára. Ezt találjuk a *Bűnhődés*ben is, amelynek műfaját berlini, avagy utazási esszéisztikus naplóregényként lehetne meghatározni.

A cím természetesen vonatkozhat egyéni vagy (Jaspers nyomán) általános bűnhődésre, amint ezt az egyes és többes szám első személyben megszólaló, önelemző és számon kérő hang váltakozása is jelzi. A be-

szélő, kihasználva a bennfentes és ugyanakkor kívülálló pozíciójából adódó feszültséget, ismételten vallatja önmagát, közösségét, nemzetét, a hatalmat, a múltat és persze a jelent. Vallatásának és kíváncsiságának célpontja a mindenkori ábrándok, fennálló nézetek természete és ezeknek a következményei, hiszen az ábrándokért előbb vagy utóbb bűnhődni kell. Végel, vissza-visszatérő tematikájához híven, körüljárja a kommunista (vagy nemzetközi szocialista) világszemlélet örökérvényűségébe vetett múltbeli hitét, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság s a titói „testvériség és egység” fennállásához fűzött reményeit és nem utolsósorban a (Közép-)Európa eszméjéből fakadó saját és közös illúziókat. Ám ami a kritikánál talán fontosabb, hogy szövegei azt is érzékeltetik: az ábrándok leleplezése, az illúziók felismerése, a hitek és rögeszmék ironikus revíziója az önmegértés folyamatának és az összetett identitás kialakulásának feltételei. Az esszéisztikus beszédmód formai lazaságának köszönhetően a könyvön végigvonul ez a kettősség: az utópisztikus, képzeletbeli vagy múltbeli dimenziók felé vonzódás és mindezek dekonstrukciója, etikai felülbírlása által létrehozott ambivalencia.

Ennek következtében Végel elemzői (s vallatói) pozíciója alázatos, a történelemmel, a politikával, az emberekkel s magával a nyelvvel szemben óvatos iróniát és türelmes empátiát alkalmaz. Alázata onnan ered, hogy beletörődött, múltbeli döntései, hiedelmei és vesztett illúziói végképp meghatározzák életét: „semmit sem kezdhetsz immár előlről”, írja Végel „az önmagát eltékozló fiú jóvátehetetlen büntudata” által vezérelve. Fiatalságának kommunista léggörét s a huszadik századot oly jellegzetesen meghatározó eszmei ábrándot együttesen kell szemlélni a modernizálást, stabilitást és előnyös életfeltételeket (pl. munkát, iskolázatást, kulturális elismerést) nyújtó szövetségi állam képével. Az eszme, amelyben Végel szocializálódott, rendkívüli erővel biztosított közösségi érzést, átfogó identitást, hovatartozást, és ezáltal értelmet adott a világ-

nak. Olyannyira, hogy hívei az ún. „történelem és haladás” oldalán érezték magukat, s önfeledten járták a Milan Kundera által leírt körtáncot.

De a stabilitás és egység képzetét nyújtó hatalmi keret fokozatosan szétbomlott, és vele egyidejűleg foszlott szét az utópisztikus világszemlélet fenntarthatósága, érvényessége. Szétbomlott, egyrészt mert tömeggyilkosságok, deportálások elhallgatására, illetve mítoszképző hazugságokra épült, másrészt pedig szerkezetileg és gazdaságilag emésztette el önmagát. A Tito marsall halálával kezdődő folyamatot Végél a következmények felől is értékeli: „A titoizmusban az volt a legrosszabb, ami utána következett.” Az elszabaduló, rivális nacionalizmusok, majd a ki-robbanó véres háborúk mellett a szövetségi állam széthullása egész generációkat fosztott meg a világban kialakult helyüktől, nyelvi különbségeken átívelő identitásuktól: „Csak sejtetni tudtam, hogy ha széthullik Jugoszlávia, akkor hontalanná válok.”

Ám az elkerülhetetlen kiábrándulás ellenére a múlt teljes elítélése, elvetése nem kívánatos és nem is lehetséges Végél számára. Hiszen a világnak értelmet adó eszmei védőburok kipukkanása után nem mutatkozott igazi, kielégítő, rendteremtő, igazságosságot vagy egyensúlyt nyújtó alternatíva. A délszláv háborúk után következő demokrácia (mint mindenütt Kelet-Európában) a fogyasztói társadalom uralkodóvá válását jelentette Szerbiában is, ahol a tévében Joe Biden amerikai alelnök pezsgőt iszik a háborús bűnös helyi nagytőkés nábobbal, miközben Belgrád utcáin multinacionális vállalatok osztják az ingyenes ételt a népnek. „Győztünk”, írja nem kevés iróniával Végél, „lezajlott a rendszerváltás és happy enddel végződött.” S ily módon kerül a kritikus értelmiségi két szék közé, elfogadható alternatívák nélkül: a régi eszme kompromittáltsága és az új eszmék hiánya miatt.

Hiszen az is egyértelművé válik Végél számára, hogy az országokat és égtájakat összekötő Európa ötlete, programja – némileg hasonlóan a jugoszláv kísérlethez – ugyancsak a grandiózus ábrándok és vágyálmok közé tartozik, s az igazi „integrálás” eleve lehetetlen. Ez Végelnél nem holmi euroszeptikus alapállás kinyilatkoztatása, hanem éppen ellenkezőleg, annak felismerése, hogy a peremvidéken élő értelmiségi – olvasmányjaiból, elvont fejtegetéseiből – szenvedélyesen felépített Európa-képe szükségszerűen fikció. Képzeltbeli jellegét az oly sokat magasztalt és vitatott, mesebeli „Közép-Európa” ideájából örökölte, amely arra volt hivatott, hogy átmentse a Monarchia kozmopolita és modernista hagyományait,

hátrahagyva (s nemegyszer letagadva) annak feudális viszonyait, igazságtalanságait és gazdasági anakronizmusait. A valóság és a szépreményű fikció különbözőségének, továbbá a történelem okozta sorsbeli eltérések illusztrálására Végél érzékletesen hasonlít össze két szimbolikus városi archetípust: a multikulturális Trieszt nagy hagyományú San Marco kávézóját és az egyre homogénebb Újvidék hányatott sorsú, hajdan Dornstädter nevet viselő „kávézóját”. A kontasztot pedig a véletlenül betévedő, szegény balkáni író és a trieszti törzsvendég, Claudio Magris elképzelt társalgása kerekíti ki, melyben mindketten hűen eljártsszák a történelem által számukra kiosztott, merőben eltérő „európai” szerepeket.

Bevallása szerint Végél Berlinben próbára akarja tenni azt az ábrándot, aminek Európa a neve, s a város egyértelmű megkedvelése, a szellemi otthonérzet ellenére a „nyugaton” megtapasztalt valóság szembe-olocsantott vitriolként hat rá. A szenvedélyes azonosulás, a képzeletbeli utáni vágy és a radikális elkülönülés, visszazökkenés kínját tapasztalja meg: a szemben álló szerepek, maszkok kikerülhetetlen erejét. A Berlinbe kijutott értelmiségi minden beszélgetésszólásban érzékeli a felsőbbrendű civilizációként elképzelt Nyugat és a „barbaricumként”, a beteges (poszt)kommunizmus világaként lenézett Kelet közötti ellentét felsejlését. Persze ebben az érzékenységekben jócskán van a kelet-európai ember kisebbségi komplexumából, *ressentiment*-jából, de Végél tudatosan forgatja ki a percepciók ellentétekből származó címkéket: a barbár, az utazó, a betolakodó, a számkivetett, a peremvidéki, a szegény pária, a lelki rabszolga, a bacilus-hordozó, a fertőző, a fattyú, a balek és az európai indián szerepét. Plebejusi származásának és alapállásának köszönhetően az olvasmányokból összeállított Európa dekonstrukcióját az „önkéntes európai rabszolgák”, vagyis a *gastarbeitosok* és nyugatra csöppent utcalányok szemszögéből is elvégzi. Emlékezetes epizód a könyvben, amint az európai történelem nagy pillanatát (*Historisches Ereignis*), vagyis a berlini faldöntést a szerbiai vendégmunkások elbeszélésében mutatja be, akik a nagy ünneplés után minden hajnalban a szemetet gyűjtötték az utcákról.

A képzeletbeli haza, a személyes Közép-Európa-felfogás, és minden konkrét hatalmi szerkezet között megmutatkozó másik lényeges ellentét a pluralitás és a heterogenitás kezelését érinti. Végelnek remek anekdotája van erre az adminisztratív vaklásra, felidézve egy Szovjetunióban tett hivatalos látogatást, amelynek alkalmával a moszkvai irodalomtudományi intézetben sem a ko-

szovói albán írónak, sem a vajdasági magyar szerzőnek nem találták az adatlapját (sem a jugoszláv, sem az albán, sem a magyar fiókban). Egyfelől a kisebbségi kulturális helyzet, a többnyelvűség és összetett identitás állapotára egyszerűen nem létezett hivatalos elnevezés, másfelől pedig a létező kategóriákba csak torzítva-csonkítva, kényszerűen lehetne besorolni őket: „az egyik dobozban ismerős idegenek, a másikon idegen ismerősök” lennének. A kultúraköziség mindennapiságában élő „soklelkű kisebbségi” tapasztalatot Végel kedvenc metaforájával kentaurként nevezi, azaz annak az adottságnak a tudatosítását és elfogadását, hogy „az anyanyelvem emlékezete és az életvilágom közötti feszültség szükségszerűen teremtette meg bennem a tudatot, hogy minden dolognak két neve van”. Ez a felismerés bizonyos értelemben sorstalan euró-

paivá teszi az embert, mert – annak ellenére, hogy anno a szovjet és jugoszláv rendszereknek igenis volt s az Európai Uniónak jelenleg van kisebbségi programja, politikája – a heterogenitásra, a „tisztá” kategóriákon túlmutató jelenségekre ugyanúgy érzékenyek. A posztkoloniális vagy interkulturális paradigmákkal ellentétben (ahol a keveredés és pluralitás pozitív értékelésére építenek) az Európát még mindig meghatározó nemzetietnicista felfogás nem képes a mindenütt ténylegesen jelen levő hibriditás meg- és elismerésére. Pedig Végel esszéit olvasva egyre inkább érthető: erre az elismerésre azért lenne szükség, hogy a kultúraköziség ünneplése ne csak egy elvont, értelmiségi előny legyen, hanem egy igazi társadalmi-kulturális opció, amely az asszimiláció és homogenizáció valós alternatívájává tud válni.

AZ ELMŰLÁS MEGRAGADÁSA

Csete Örs: *Az utolsó magyar. Kallós Zoltán népdalaival*

■ Lehet-e a múltó pillanatot megragadni? Lehet-e leírni, lefesteni, lehet-e megfogalmazni azt, amit kimondani nem tudunk, amiről tudomást venni nem akarunk, mert „politikailag korrekt”, elidegenedett-elidegenített világunkban nem tudunk mit kezdeni az elmúlás minden esetben szorongató, könnyeztetően felemelő, szomorúan szép (merjük kimondani: patetikus – a szó legnevesebb értelmében) tényével? A fotográfus élet- és világszeleteket mutat fel, a 360° foknyi látószögéből kimetsz egy darabot. De ebben a metszetben életek sűrűsödnek, világok koncentrálnak. És tűnnek el.

Még nem láttam a kötetet, nem tudtam, miről szól, sőt, a címét is elfelejtettem – de minden porcikám tudta, érezte, hogy fekete-fehér albumról van szó. Olyan biztos voltam benne, hogy mikor kézbe vettem, magam is elcsodálkoztam, hogy miért, mitől volt ez annyira természetes számomra. De kétségtelen, hogy ezt a kötetet csak fekete-fehérben lehetett megjelentetni. Csete Örs az utószóban meg is indokolja: „Objektivitásra törekedtem, ezért könyvből kihagytam a gyermekportrékat, a színes képeket. [...] Évi harmincezer meg nem született magyarért nincsen feloldozás.”

Az albumot a fekete szín dominálja, a világos részek kis szigetek – mint a szórvány utolsó magyarjai. A borítón kerek templom-

ablakon keresztül látszik egy részlet a világból. Egy összeszűkülő, bezáródó, eltűnő világból. Ha mozgásban képzelem el a képet, a feketeség egyre nő, a világ-kör pedig zsugorodik, míg végül már nem látható. A fekete színről mégis csak a sokadik értelmezés-keresés után tolakszik gondolataim közé a gyász jelentéstartalma, holott nyilvánvaló, hogy bizonyos szempontból gyászol a kötet. Mégis hamarabb társítom az ünnepélyességet, felemelő érzést, meghatottságot a fotó-esszé darabjaihoz. Talán azért, mert minden kép mellett egy-egy népdal-, népballadarészlet olvasható Kallós Zoltán gyűjtéséből, meghozzá kézírással, szálkás, bizonytalan betűkkel. Mintha a képek szólalnának meg, szövegek és fotók egyaránt többlettartalommal telnek meg, ha egymáshoz olvassuk őket. S bár a szerző a fényképeket és alanyait – mint Kallós Zoltán az előszóban írja – „nem valami különös tudás, például a hagyomány ismerete alapján válogatta, hanem a pusztán tény mentén, hogy egy-egy falu utolsó magyarjai”, a szövegrészek társítása nyilván tudatosabb válogatás eredménye.

A kötet végén minden képhez leírás társul: hol készült, kit ábrázol, néhány adat a faluról, fotóalanyról. Az eddigi jelentések mellé most egy harmadik csatlakozik, a szigorúan, pár szóban közölt tények, s mintegy visszafelé olvasva így válik tragikussá az ed-

dig emelkedett hangulat. „1305-ben említik először az oklevelek...”; „1280-ban említik először írásban...”; „nevét először 1326-ban említik...” – majd mindegyik település évszázadokra tekint vissza. „Boroskrakkót (Cricău), amely Gyulafehérvártól 16 kilométerre található, 1206-ban említik először, temploma a XIII. században épült. Tibori Magdolna (79) az utolsó magyar a faluban, hét unokája és hat dédunokája van. – A lányaim kicsi korukban jól tudtak magyarul, de a román iskolában összeavarták a nyelvüket. Egyedül vagyok magyar, így már nincs kivel beszéljek magyarul” – olvashatjuk egyik kép mellett. A szentbenedeki (Déstől 5 km) 101 éves Szatmári Imre 1985 – felesége halála – óta él egyedül, amint mondja: Robinsonként az azóta széthordott Kornis-kastély volt kovácsműhelyében, melyet még az apja vett; teljes körűen ellátja magát, a Kossuth rádió egyik távoli, talán legidősebb hallgatója. A Fejérdén (Koloszvártól 20 km-re) élő Kalló János rendszeresen harangoz az 1523-ból származó haranggal, „hogyan tudják, hogy még jelen vagyunk”, de „a faluban élő négy magyar nemigen tartja egymással a kapcsolatot”. A leírásokból az erdélyi magyar szórványsors kálváriája

rajzolódik ki: nem egy fotóalany, „utolsó magyar” említi, hogy gyermekeit román iskolába adta, hogy a családban annak ellenére nem beszéltek magyarul, hogy mindkét házastárs magyar volt. „Tévedtem” – mondja egyikük. Sajnos, szembe kell néznünk a ténnyel, hogy elmúlásunk nem csupán külső tényezőkkel okolható, hogy mi magunk ácsoljuk a keresztünket – hogy az előző képnél maradjanak. Nemtörődömségből? Jobb érvényesülés, jobb élet reményében? Félelemből? Ki tudja. De mindegy is. Csete fotóiban és a képekhez tartozó magyarázatokban az a gyönyörű, hogy nem ítél, nem vádol – de nem is ment fel. Tényeket közöl, objektíven, melyek, ez esetben, fájdalmasak.

„Nehezen megragadható tény, hogy évente körülbelül harmincezerrel csökken a világ magyarságának lélekszáma. Mintha Budaörs, Esztergom, Kazincbarcika lakossága tűnne el nyom nélkül, sorra egymás után. Lehet-e a veszteséget érzékeltetni?” – olvashatjuk a szerző utószavában. Igen, lehet. Lehet-e a múlt pillanatát megragadni? Igen, lehet. Csete Örsnek sikerül megfogni a megfoghatatlant, leírni a leírhatatlant, láttatni az észrevehetetlent.

Széman Emese Rózsa

A KÁRPÁT-MEDENCE MAGYAR FIATALJAI

Szabó Andrea–Bauer Béla–Pillók Péter (szerk.):

Mozaik2011. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében

■ Az ifjúságkutatásnak nagy hagyománya van Magyarországon,¹ és a „leszakadt részek” iránti társadalomtudományi érdeklődés sem mai keletű.² Ezt az impozáns sort folytatja ez a közel 300 oldalas kötet, amelyik lehetővé teszi a kisebbségi helyzetben élő közösségek anyanyelvhasználatának és magyarságtudatának az összehasonítását.

A felmérések nem nagymintások, hanem fókuszcsoportos beszélgetésekre alapoznak, ám így is betekintést engednek az örvidéki (Ausztria), a felvidéki (Szlovákia), a kárpátaljai (Ukrajna), az erdélyi (Románia), a vajdasági (Szerbia) és a dél-baranyai (Horvátország) magyar ifjak életvitelébe, gondolkodásmódjába, világszemléletébe. A kutatók által moderált beszélgetések az identitás, az állampolgárság, a család (ezen belül is a házasság, gyermek, vegyes házasságok), az oktatás, a kultúra, a nyelvhasználat, a munka kérdését, valamint helyi, specifikus, az adott mikro-

vagy makroközösséget jellemző helyzeteket jártak körbe. Mindegyik régió – természetesen – igényelt saját, lokális kultúrájához adaptált megközelítést, de a világhálón zajló magyar nyelvhasználat olyan új közösségteremtő dimenziókat implikál, amelyek esetenként felülírhatják az „analóg” világban működtetett kommunikációs gyakorlatokat.

A szerzők két nagy típusba sorolják a vizsgált régiókat: a magyar ajkú kisebbség adott országban belüli aránya és abszolút száma alapján megkülönböztetnek „nagyrégiókat”, valamint „kisirégiókat” (18–21.). Az idézőjelben használt fogalmak azok relativitását érzékeltetik, de a felmérések szerint egyértelmű különbség észlelhető az örvidéki „kisirégió” és a Székelyföld „nagyrégió” nyelvhasználatára, magyarságtudat-megélése között. A százezer személynél kisebb csoportokat tömörítő „kisirégiókban” a mindennapok magyar nyelvhasználatára gyakorlatilag

a családra szűkül, az ifjak a barátokkal, az internetes kommunikációs partnerekkel természetesebben használják az adott ország nyelvét (24.), míg a „nagyregiók” esetében³ függ az interjúalany szórvány-, illetve tömbközösségből való származásától. Megállapították, hogy a „kisregiók” magyar fiataljai számára magától értetődőbb az átjárás az ország nyelve és az anyanyelv között, míg a „nagyregiók” ifjai többnyelvű környezetben történő kommunikációjukkor szívesebben használnak nemzetközi presztízsnak örvendő közvetítőnyelveket (pl. az angolt, 24.).

A szinkron kutatás ugyanakkor páratlan diakroniával is bír, hiszen a tavaly kiadott volumen a 2001-ben végzett *Mozaik2001*-kutatást egy évtized után több vonatkozásában megismétlő felmérésekről számol be, amelyek a társadalomtudósoknak kitűnő lehetőségeket biztosítanak arra, hogy észleljék a magyar fiatalok nyelvhasználati szokásainak, életviteli jellegzetességeinek változását. A 2002-ben megjelent *Mozaik2001. Gyorsjelentés* című kötetet Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László és Nemeskéri István szerkesztette, és Felvidék, Kárpátalja, Belső-Erdély, Székelyföld és Vajdaság területén zajlott kérdőíves felmérések eredményét közölte; a 2013-ban publikált kutatásnál a szerzők nagyobb mértékben tértek ki a magyar kisebbségekhez tartozó ifjak életének gazdasági vonatkozásaira. Ez azért jelentős, mert a 2001-es kutatás azt állapította meg, hogy a Kárpát-medence magyar ifjai számára a gazdasági gondok a legnyomasztóbbak.⁴

Mivel a 2011-es fókuszcsoportos felmérés nem fektetett ekkora hangsúlyt a közvetlen, anyagi determináltságú életkörülményekre, ezt az aspektust nem lehet változásában/„fejlődésében” szemlélni ezekben a tanulmányokban, de a Galác Anna és Ságvári Bence által jegyzett *A nyelvi kultúrák és közösségek a digitális bennszülött fiatalok körében* (275–288.) kitűnő összesítés azt derítette ki (kvantitatív kutatásokra is támaszkodva), hogy a vizsgált régiókban nagymértékben különböznek a digitális kommunikációs eszközkhöz való hozzáférési lehetőségek.⁵ A „digitális lefedettség” viszonylag magas aránya, valamint a Dániel Botond által írt *Erdélyi magyar fiatalok jövőterveinek, munkaerőpiaci helyzetének, etnikai fogyasztásának vizsgálata* című, kimerítő tanulmányának következtetései arra utalnak: jóllehet az anyagi gondok meghatározzák a magyar ifjak nyelvhasználati szokásait is, nem legfontosabb determinánsai annak; a magyarságtudatot ugyanis tágabb dimenziók határozzák meg, nem csupán a „gazdasági etnocentrizmus” (196–197.) fogalmával jellemezhetőek; emellett még a lokálisan (Er-

délyben) előállított, erdélyi magyarságukat igazoló védjeggyel ellátott termékek és szolgáltatások fogyasztása esetében is azonosíthatóak „morális okok” (197.).

A kötetből kiderül, hogy a vizsgált régiók anyanyelvhasználatára, anyanyelv-tudatossága erős eltéréseket mutat. Míg a viszonylag nyugodt gazdasági és politikai helyzetben élő burgenlandi (őrvidéki) magyarok többségben osztrákokként tekintenek magukra, addig a folyamatos gazdasági, de esetenként fizikai fenyegetettségben is élő vajdasági magyarok összetartó erőként tekintenek a magyar nyelvre (amelyet digitális térben felszabadultabban használnak, mint a mindennapi életben), míg a kárpátaljai magyarok⁶ számára nagyon fontos a magyar nyelvtudás átörökítése, és a magyarságukat büszkeséggel vállalják. Erdély esetében a tömbmagyarság minimálisan érintkezik csak a többségi nemzettel (a románokkal), főleg hivatali ügyintézés alkalmával – amelyek során rendszeresnek tekinthető a problémák előfordulása; ezzel szemben az erdélyi szórványmagyarság számára nem jelent gondot a kétnyelvűség⁷ sem. Érdekes megállapítása a kutatóknak az is, hogy amíg a dél-baranyai magyarok a megfelelő horvát nyelvtudásra törekednek, és ezt az érvényesülés egyik legfontosabb eszközének tekintik, addig például a székelyföldi tömbmagyarság számára nem imperatívusz a román nyelv – legalább alapszintű – elsajátítása sem, mivel a (magyar) közösségek ezen kompetencia nélkül is megfelelő életközéget tudnak biztosítani.

A kötetünkben publikált kutatások elvégzése előtt egy évvel fogadta el a magyar Parlament a kettős állampolgárság törvényét. A szerzők hangsúlyosan rákérdeztek ennek a lehetőségnek az implikációira is. A beszélgetésekből kiderült, hogy sokak számára nemcsak kulturális emancipációra adna lehetőséget a magyar állampolgárság, hanem jóval gyakorlatiasabb célokra is felhasználható lenne,⁸ a marosvásárhelyi csoport kitért a *valahová tartozás* érzelmi vonatkozásaira is (123.). Ugyanitt kell megemlítenünk, hogy a máramarosi „interjúalanyok” kiemelték a külföldi munkavállalás lehetőségét is (123). Valószínű, hogy most, 2014 tavaszán a könnyített honosítással magyar állampolgárságot igényelt és kapott közel félmillió magyar új szempontokat is behozna az interjúkba. Feltételezhetjük, hogy az itt hangoztatott potencialitások pragmatikusabb megközelítésben kerülnének terítékre; ugyanis már arra is lehetne következtetni, hogy az eléggé jelentős számú új állampolgárok hány százaléka vette igénybe ezt az adminisztratív könnyítést tanulmányai

kiteljesítésére, hányan kerestek új munkalehetőségeket ezzel, hányan kezelik csak amolyan szimbolikus elégtételként.

A kutatók kitérnek a magyarságtudat, a magyar nyelvhasználat és a családi élet kapcsolatainak a vizsgálatára is. A különböző kultúrájú országokban folytatott beszélgetésekből az a következtetés szűrhető le, hogy míg a nyelvi-kulturális szempontból szinte teljesen asszimilálódott őrvideki magyarok nem tekintenek idegenként az osztrák társra, férjre, feleségre (40), addig a vajdasági magyar kisebbség esetében az elnyomottság érzetéből fakadó okok is szerepet játszanak mind a párválasztásban, mind pedig a házasságban. „A mai tizenéves lányok egy része a folyamatosan konfliktuskerülő magyar fiúkat nem tartja eléggé férfiasnak. A szerb fiúk magabiztosabbnak, erősebbeknek tűnnek a szemükben” (148) – írja Szabó Ákos a Vajdaságot bemutató tanulmányában. Érdekes, hogy a *megnyerhetetlen etnikai konfliktusok* feltételezhető kirobbanásától való félelem miatt több lehetséges társadalmi megnyilvánulás terén cselekvésképtelenné tett, kiszolgáltatott magyar kisebbségek közvetlenül nem minden esetben alkalmazott hatalomgyakorlási mechanizmusoknak esnek áldozatul, és érzelmi téren is, nemcsak a munkapiacra vagy tanulmányaik alatt – amint az várható lett volna. Sajnos, Székely Tünde Erdélyről készített felmérése nem tér ki részletesen erre a problematikára, de szövegéből megtudhatjuk, hogy a haza fogalma az otthon (tehát a családot) idézi elsősorban, és nem az államot, annak adminisztratív berendezkedéseit.

A fókuszcsoportos beszélgetések feldolgozása mellett a kötet még tartalmazza Bodó Barna *Kisebbségi magyar fiatalok identitás-*

változata című tanulmányát, amely alaposan elemzi a tömbmagyarság és a szórványban élők identitásépítésének különbségeit, valamint azt is, hogy a kisebbségi lét sajátosságai (illetve ezek többség által történő értelmezése) mennyire válhatnak konfliktusok forrásaivá.

Déri András *A Mozaik2011 kutatás eredményeinek politikai dimenziói* című írásában a kettős állampolgárság kérdéskörét járja körül, és kiemelten szól a Magyarország határain kívül élő magyarok kettős állampolgárságát elutasító, 2004-es népszavazás véleményformáló hatásáról is. (Érdeemes lenne konklúzióit összevetni a 2014-es magyarországi országgyűlési választások eredményeiből leszűrhető következtetésekkel.)

Következtetésképpen megállapítható: nemcsak politikai vagy egyéb gyakorlati szempontból fontos az, hogy *tudjunk egymásról*, hogy megértsük a kisebbségi sorban élő magyarok anyanyelvhasználathoz, magyar kultúrelemekhez való viszonyulását; ugyanakkor egyértelmű, hogy lokális sajátosságok ismeretében bármelyik politikai párt (esetleg egyéb érdekszövetség is) hatékonyabban tud eljuttatni információkat az adott közösségekhez. Reméljük, hogy e kötet is hozzásegíti a Kárpát-medencében szétszórta magyar kisebbségeket a kölcsönös megismeréshez, magyarságtudatuk erősítéséhez.

Végezetül felvetődik az a kérdés, hogy vajon milyen impaktja lenne annak, ha ezt a kötetet lefordítanánk a *többségek* nyelvére. Vajon az, hogy a jelenleginél jobban megismernének *minket*, segíthetne abban, hogy hatékonyabb párbeszéd alakuljon ki a többségek és a számos közép-európai államba szétforgácsolt magyar kisebbségek között?

Péter Árpád

■ JEGYZETEK

1. Nem áll sem módunkban, sem szándékunkban részletes listát írni erről, hanem csak utalunk Havasréti József *Ifjúságkutatás Magyarországon különös tekintettel az ifjúsági kultúrák, a kulturális fogyasztás és a média jelentőségére* című, 2013-ban Pécsen kiadott kimerítő tanulmányára, amelyben alapos könyvvesztet találhatunk erről a kérdéskörrel. (Forrás: <http://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CC0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.zgeneracio.hu%2FgetDocument%2F531&ei=DwRZU7HkBqBP4QS3xYDgAg&usq=AFQJCNFDxxbnnfSfUUhF55PEOF13fvVSVw>)

2. Lásd pl. a Balázs Ferenc Intézet által 1996-ban végzett kisebbségkutatást (Dobos Ferenc–Sorbán Angella: *Összehasonlító szociológiai kutatások a határon túli magyarság körében. Asszimilációs folyamatok*. A kutatás támogatói: Illyés Közalapítvány, Művelődési Minisztérium. 1997. október.). A legfrissebb erdélyi ifjúságkutatás szerzői Barna Gergő és Kiss Tamás, akiknek az *Erdélyi magyar fiatalok – 2013. Kutatásjelentés* című, Kolozsváron, 2013-ban megjelent (2013 tavaszán elvégzett kutatásokat feldolgozó), impozáns volumene széles körű tájékoztatást nyújt az erdélyi magyar ifjak életaspektusainak számos vonatkozásában. Külön említésre méltóak még a nagymintás *Magyar ifjúság-felmérések*. (A negyedik magyarországi nagymintás ifjúságkutatás eredményeit összefoglaló kötet 2012-ben jelent meg, Székely Levente szerkesztésében.) Kiemelkedő fontosságú a Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László által szerkesztett, nemzetközi kiadónál publikált történettudományi monográfia is (*Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, Columbia University Press, 2011.), amely immár nemcsak magyar ajkú kutatók számára teszi hozzáférhetővé a kisebbségek közötti közösségek sorsleírását.

3. Tehát ahol a magyar kisebbség az ország lakosságának kb. 5 százalékát teszi ki, és 100 ezernél nagyobb lélekszámú. A szerzők a kistrégonak minősülő Muravidéken (Szlovénia), Órvidéken, Eszéken

(Dél-Baranya) végeztek kutatásokat, míg a nagyregiók közé Erdélyt (Székelyföld, Partium, Bánát), Vajdaságot, Kárpátalját és Felvidéket sorolták.

4. Szabó et al.: *Mozaik2001. Gyorsjelentés*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Bp., 2002. 40.

5. Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában 90% körüli, míg Magyarországon és Romániában alig 70%.

6. Aiket a közelmúltban nem traumatizáltak olyan szörnyű események, mint amelyek a Jugoszlávia széteséséhez vezető háborúk során zajlottak le a Balkán-félsziget nyugati részén.

7. Amely azonban sajnós az asszimiláció egyik első lépcsőfokának tekinthető.

8. Pl. magyar állampolgársággal sokkal könnyebben lehetne emigrálni más európai országokba (83.) – jelzik az Ukrajnában élő magyarok.

BÚCSÚ A „HÜTLEN FEKETE FÖLDTŐL”

Mák Ferenc: *Vesztegzár. Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és Szlovénia – magyarságának sorstörténetéből*

■ Mák Ferenc kötetbe gyűjtötte mindazokat az írásokat, amelyek a rendszerváltozás utáni magyarság helyzetét tükrözik a három jugoszláv utódállamban, ahol ma élnek. Őt tanulmányt és számos olyan portrévázlatot/revenziót olvashatunk, amelyek végigvezetnek a délszláv állam „rövid 20. századi” történetén, ugyanakkor az itteni magyarság sorsfordulóiba ágyazottan bemutatják azoknak a közösségteremtőknek, közéleti személyeknek a munkáját, akik tetteik és tenni akarásuk által rávilágítanak a kisebbségi sors párhuzamaira és csomópontjaira.

Kisebbségiként kézbe venni, olvasni, írni egy olyan kötetről, amelyik ugyanazon néphez tartozó, más államba szakadt kisebbség történeti sorsfordulatait taglalja – akaratlanul is kettős érzést kelt: a (talán) jobb megértés és az együttérzés fuvalmát.

A délvideki kolonizáció és az agrárreform (1918–1941) címet viselő tanulmány az első világháború utáni helyzetet vázolja, és a címben is jelzett két nagy témát dolgozza föl. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után megalakult, jelentős területekkel gyarapodott utódállamoknak nemcsak a politikai, adminisztratív, gazdasági sokszínűséget kellett orvosolniuk, az állami apparátust működőképessé tenniük. Az „örökölt” nemzeti kisebbségek (főleg a magyar) gazdasági erejének a kibillentése, s így a gazdasági potenciálok/viszonyok átalakítása egzisztenciális szükséglet volt. A világháborút követő években az agrárreform a délszláv államban nem egyedi. Közelebb áll hozzánk Nagy-Románia agrárreformja, az Averescu-kormány földtörvénye, mely a romániai földalap 20,6 százalékát sajátította ki. Ha a romániai agrártör-

vény egyike volt Európában a legradikálisabbnak, akkor a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság vagy Csehszlovákia esetében sem beszélhetünk sokkal enyhébb törvénykezésről: nemcsak a gazdák, de a történelmi egyházak javainak nagy részét is elvették. A valódi – meg nem fogalmazott – cél nemcsak a kisebbségi földbirtokos javait elvenni, hanem az iskolafenntartó egyházakat is működésképtelenné tenni, s így sunyi módon a kisebbséget arra kötelezni ki nem mondottan, hogy az állam iskoláiban neveltesse a jövő nemzedékeit. Az agrárpolitikák kifejezetten nemzeti jellegűek voltak, egzisztenciális kiszolgáltatottságot teremtettek, s ugyanakkor azt is célozták, hogy a kisebbségi politikai elitet ellehetetlenítsék, utánpótlás-nevelését megakadályozzák. Minden törvény mögött emberek vannak. Emberek, akiket mindez érint, akik kisebbségiként csókkal váltak meg a „hütlén fekete földtől”, mint azt a tanulmány egyik kis narratívájával Molnár gazda esete érzékelteti, s amelynek metaforája burkolva végigvonul a tanulmányon, elvezet napjainkig, bemutatja a kolonizáció árnyoldalait.

A szakadék szélén, Jugoszlávia öröksége, A szerb nemzetpolitika stratégiai célkitűzései és a Vajdaság mint politikai probléma, Lövészárkok fogságában. Magyarok Horvátországban 1991–2004 és A muraközi magyarság története (1990–2005) négy olyan tanulmány, amelyek eseménytörténet a legközelebb állnak hozzánk. Az 1989 év Jugoszláviában az országon belüli konfliktusok kiéleződésének éve volt, amelyet aztán véres harcok követtek, s végül az „összerakott” ország széteséséhez vezettek. A tanulmányok nem csupán a magyar kisebbség hirtelen számbeli

fogyását, gondjait mutatják be, hanem fényt vetnek arra a katasztrofális mértékben romlott gazdasági helyzetre is, amely 2010-re kialakult. A gazdasági mutatók minden tekintetben katasztrofális mértékben romlottak; a munkanélküliség arányai rideg, ijesztő számok. Kisebbségként izgalmas a magyar kisebbség érdekérvényesítési lehetőségeiről, érvényesüléséről, útkereséseiről, felekezeti problémáiról olvasni. A muravidékiek asszimilálódása csak évek kérdése már. Szlovénia és Horvátország magyarsága a délszláv háborúban nemegyszer veszítette el otthonát.

A kötetzáró kilenc portrévázlat, recenzió olyanok írásait közli, akik valamilyen módon kötődnek az itteni kisebbségi sorban élő magyarság sorsához, és tudósként, közösségszervezőként, íróként ragadtak tovább. A kiadvány végén a Mák Ferencsel folytatott beszélgetés valamit visszahoz abból a már szinte kézzel fogható pesszimizmusból, amelyet az egyes tanulmányok számadatai és sorsképletei sugallnak: „nem kamatozott a befektetett kegyetlenség”.

Fábián Róbert-Donát

„LEGYEN NEKED A HITED SZERINT!” *Mítoszaink nyomában. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy*

A kultiváltság eltörölt minden mítoszt és legendát és helyébe a történetet tette. Ez pedig nem szájról szájra jár, hanem megírják és az iskolában tanítják. A történet a mítosznál erőlenebb.

HAMVAS BÉLA: Az öt géniusz

■ A mítosz, legenda, toposz, tévhit, tévképzet, áltudományos interpretáció stb. fogalmak szemantikai értelme gyakran egybemosódik. A klasszikus tudományos és hétköznapi értelmezés szerint e fogalmak tartalmi köre a racionalitás ellentettjeként ragadható meg, azonban tágabb értelmezés szerint a mítoszok „igazságértéke” nem vonható kétségbe, hiszen kifejezésre juttatja az azt megalkotó társadalmak, társadalmi csoportok identitásának lényegi elemeit. A mítoszok ennél fogva kétféleképpen tehetők tudományos értekezések tárgyává: egyrészt az episztemológiai szabályoknak megfelelően konstruált múlt, azaz a kanonizált történelmi elbeszélés tartalmi elemeivel ütköztetve, másrészt meg oly módon, hogy a mítoszt a jelen műlthasználatként értelmezzük. Míg az első esetben a kutatók figyelme a történelmi műltra és annak dokumentumaira irányul, addig a második esetben a figyelem a múltat megalkotó közösségeket, illetve a műltről szőtt narratívákat, a műlthasználat módozatait és rítusait helyezi előtérbe, a szubjektivitást nem gyarlóságként vagy legalábbis „szükséges rosszként”, hanem többetként értelmezve.

A *Mítoszok nyomában* című kötetben közölt tizennégy tanulmány nem valamely feledés homályába süllyedt mítoszt kíván élő tudássá tenni – amiként azt a cím némi-

leg sejteti –, hanem nagyrészt a mítoszszelmezés „klasszikus” formáját választva ütköztette a nagyon is élő mítoszok által közvetített „valóságot” az „ellenőrzött tudással”, azaz az „akadémikus történetírás” álláspontjával. A szerzők és a szerkesztői munkálatokat el látó Kovács Kiss Gyöngy a tanulmánykötet összeállítása során mindvégig a magyar történelmi múlt jelentősebb eseményei és személyiségei iránt érdeklődő nagyközönség igényeit tartotta szem előtt, kronológiai rend szerint közzétéve a magyar történelem nevesebb eseményeiről és személyiségeiről élő mítoszokat tárgyaló tanulmányokat. A kötetben megjelentetett tizennégy szöveg felöleli az őskortól egészen a rendszerváltásig tartó intervallum egészét. A kiadvány egységességét azonban némileg megbontja a szerzők jegyzetelési módjának a különbözősége, illetve – egyes tanulmányok esetében – a jegyzetek használatának a hiánya.

Valahányszor a magyar történelem legkorábbi időszakának témakörében tudománynépszerűsítő előadásra kerül sor, a hallgatóság részéről szinte tárgytló függetlenül fogalmazódnak meg kérdések a magyar őstörténet egy-egy fejezetére vonatkozóan, például a hun-magyar azonosság hitének vagy a nyeregben puhított hús képzetének a hitelességét illetően. Fodor István kötetben közölt írása (*Hiedelmek és tévhitek legkoráb-*

bi történelmünkrol) a magyar őstörténetre vonatkozó „hazai és import” téveszmék legnépszerűbb tételeit teszi elemzés tárgyává, felvázolva azok elterjedésének historiográfiatörténetét. Fodor István írása annak az „ars poeticának” a nevében született, mely szerint a történészeknek kötelessége felhívni a nagyközönség figyelmét arra, hogy egyes hitelesként interpretált események nem rendelkeznek tudományos síkon védhető állásponttal, vagy legalábbis hitelességük nyomós érvekkel megkérdőjelezhető. A szöveg egy, a mítoszelemzéssel kapcsolatos tágabb kérdést is felvet, ugyanis Fodor István a mítoszok terjedésének és továbbélésének a nyomon követekekor a szépirodalom műfajába tartozó szövegeket is bevonja, történelmi hitelességet kérve számon azok szerzőitől. Az eljárást a művészeti alkotások céljait és az alkotók feltételezhető szándékait figyelembe véve esetenként kifogásolhatónak tartom, ugyanis a szépirodalmi művek esetében, a „valóság” hű ábrázolásának számonkérése az alkotó szándékaitól alkalmanként idegen elvárás is lehet. Míg a történész – a kortárs történetelméleti írások megvilágításában is – a múlt rekonstrukciójára törekszik (igaz, ennek lehetőségei végesek, természetesen), addig a művészeti jellegű alkotások egyértelműen a mindenkori jelenre reflektálnak a múltat *eszközként* használva a jelen valamely problémájának a felismeréséhez, illetve felismertetéséhez. Illyés Gyula *Árpád* című versének a „hitelessége” nem a magyar honfoglalás korának a valósághű ábrázolásában áll, hanem a két világháború közötti magyar politikai és társadalmi valóságnak a hiteles (megjegyezniem, hogy a kifejezést a „valósághű” jelentés mellett), etikai konnotációjával együtt használat) megragadásában.

Az új magyar Alaptörvény a Szent Koronát személyiségként, elvont fogalmak megtestesítőjeként írja körül. Marosi Ernő tanulmánya (*A létező Szent Korona mítizálása*) ezzel szemben a Szent Koronát a maga tárgyi mivoltában, művészettörténeti szempontból teszi elemzés tárgyává, kritikai ismertetését nyújtva a koronához kapcsolódó mitikus (tév)képzeteknek. A szerző érzálta a 18. század legvégén színre lépő, a Szent Koronát mint objektumot tárgyának tekintő hagyomány örökébe lép. A Marosi Ernő és Kovács Éva nevével fémjelezhető kutatói alapállásnak magyarországi viszonylatban azonban nem jósollható túlságosan optimista jövő, ugyanis a magyarországi művészettörténeti oktatás nem alkalmas a korona szak- és tárgyszerű történetének a feltérképezéshez, a külföldön tanult kutatók pedig – tudniillik akik a tudományosságot a nemzeti mítoszok

elé helyezik – nagy eséllyel számíthatnak az „idegenszívűség” vádjára – olvasható a tanulmányban.

Hermann Gusztáv Mihály tanulmányában (*Székelységtudat – mítoszokkal és mítoszalanul*) a székely történeti tudattal összeforrt mítoszokat elemzi, helyenként a néprajztudomány eszköztárát igénybe véve, a székelység regionális térségekre jellemző mítoszainak a feltárása mellett az egyes mítoszok 20. századi továbbélésének a módzatait, gyakorlati megnyilvánulásait is vizsgálva. Hermann Gusztáv tanulmánya a székelység regionális különbségeit felülíró közösségi identitásának az elemeire kérdez rá, eljutva a mítoszok világához, amelyeknek – ilyenformán – identitásformáló ereje kerül előtérbe. A szövegben a szerző részletesebb elemzés tárgyává teszi a hun–székely eredet koncepciójának a kialakulását, terjedését és napjainkban is élő hagyományát, felvázolva a mítoszok jelenben való használatának néhány pozitív és negatív példáját.

Szöcs Tibor tanulmánya (*Nándorfehérvár hőse: Dugovics Titusz*) a nándorfehérvári csata diadalához kötődő mítoszok egyikéről, a hősi halált halt Dugovics Titusz személyiségének történelmi hitelességéről szól. A tanulmány historiográfiatörténeti elemzés révén mutat rá arra a folyamatra, amelynek révén fiktvit vagy csak részleteiben igaz valóságselemekből építkezve kirajzolódtak a nándorfehérvári csata hőseinek ma ismert körvonalai. Szöcs Tibor következtetése szerint „Dugovics Titusz nem létezett”, azonban Dugovics Titusz létezésének tagadása mellé legalább annyi megjegyzés szükséges, mint amennyi a személyiségének létezése mellett érveléshez szükséges. A mítosz üzenete és etikai példázata miatt „nem baj, ha a köztudatban óerte is szól az a bizonyos »déli harangszó«”.

Pálosfalvi Tamás írásában (*Igazságos volt-e Mátyás király?*) a Mátyás királyhoz kötődő, köztudatban élő képzetnek a sztereotíp jellegére mutat rá, eljutva ezzel ahhoz a következtetéshez, mely szerint Mátyásnak azért kellett „jónak” lennie a közösségi tudat szintjén, mert az igazságosság (iustitia), a kegyesség (pietas) és a könyörületesség (misericordia) a keresztény királyság és királyeszmé kialakulását követően olyan erények voltak, amelyekkel minden uralkodónak rendelkeznie kellett. A Mátyásról szóló narratívumok történeti forrásokkal való ütköztetése Mátyás jósága helyett az uralkodó „emberibb” tulajdonságait domborítja ki. S hogy miért éppen Mátyás személyiségéhez kapcsolódnak a pozitív tulajdonságok népmesei toposzai? „Minden bizonnyal azért, mert ő volt az utolsó erre alkalmas uralkodó

a magyarság viharos történelmében”, nem beszélve arról, hogy Mátyás volt a magyarság utolsó ún. „nemzeti királya”.

A Várkonyi Gábor tanulmánya (*A sárkány árnyékában*) által elemzés tárgyává tett Báthory Erzsébet nem volt olyan „szerepcsés”, mint Mátyás, hiszen az 1729-ben, Thuróczy Lajos jezsuita szerzetes által írt, Magyar Királyságot és uralkodóit bemutató könyve révén személye a magyar történelem egyik legkegyetlenebb nőalakjainak az egyikévé vált. A Báthory Erzsébet köré fonódó legenda a 19. század során tudományos igényű munkák révén is továbbörökítődtől egészen addig, amíg a történészek a Báthory Erzsébetet terhelő vádaknak már nem az okait keresték, hanem a vádakot kritikai elemzés alá nem vették. Ebben a folyamatban Szádeczky-Kardoss Irma kutatásai képezik a fordulópontot.

B. Szabó János tanulmányában (*Mohács-„legendáink” nyomában*) a Mohácshoz kötődő legendák sorának tudományos érvekkel való cáfolatát nyújtja. A nándorfehérvári diadallal ellentétben a mohácsi csata a magyar történelem nem a dicsőséges, hanem a drámai fejezeteinek egyik legsúlyosabbika, az eseményhez kapcsolódó mítoszok sora azonban nem kevésbé jellemző. A mohácsi csata elvesztését követően igen hamar közszájon kezdtek forogni a csatavesztés okainak alternatív „magyarázatai”. A mohácsi csata elvesztésével kapcsolatos narratívák jellegzetessége a köldöknézés, a vádaskodás és a külvilágtól való elfordulás. A különböző okokra rámutató magyarázatok elsősorban a tankönyvek révén időről időre átörökítődnak, annak ellenére, hogy szakmai körökben számos oldalról bizonyították már azok hiteltelenségét.

Kalmár József tanulmánya (*Károlyi Sándor „árulása”*) az összeesküvés-elméletek egyikének a megdöntését tűzte ki célul. A Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) lezáró, 1711-ben létrejött szatmári békekötés feltételeinek a kidolgozásában közreműködő Károlyi Sándort először feltehetően Rákóczi Ferenc nevezte hitszegőnek és hazáárulónak. A későbbiek során – jellemző módon – Károlyi Sándor személyének a megítélését illetően a politikai klíma és az ítéletet mondó személyek pártállása lényegesen nagyobb szerepet kapott, a kuruc seregek lehetőségeinek a mérlegelésénél. A Károlyi Sándor személyének ingatag és változó ítéleteket közvetítő elbírálásának historiográfiatörténete olyan érzetet kelt „mintha csak az eredményesebb »piár«-tevékenységen múltna, hogy kinek sikerülhet a vétkes helyét a vádlóéra cserélni ...”

Hermann Róbert írásában (*Az áruló Görgei mítosza és a tények*) a közvélekedés

színtjén Károlyi Sándoréval hasonló elbírálásban részesülő Görgei Artúr az 1848–1849-es szabadságharc során játszott szerepével, illetve szerepének a megítélésével foglalkozik. Görgeinek a szabadságharcban való gyors felemelkedését követően a forradalom bukásáért egy személyben kellett felelősséget vállalnia. Kortársai számára Görgei erkölcsi megítélését illetően csupán az képezte vita tárgyát, hogy „pénzért vagy merő passzióból és gonoszszágból árulta-e el a szent ügyet”. Hermann Róbert tanulmányában arra keresi a választ, hogy mi vezetett el arra a pontra, amelyen egyes-egyedül Görgei vált a szabadságharc „árulójává”. A kérdés megválaszolására érdekelően a szerző Görgei fegyverletételének a körülményeit ismerteti, illetve az árulási vád körvonalazódásának a kontextusát eleveinti fel. A tanulmány alapkonceptója nem Görgei hadviselés tekintetében kifejtett működésének a hibák alóli felmentésén, hanem azon alapul, hogy a hibákat nem készakarva követte el. Hermann Róbert tanulmánya a kötetben közölt írások közül talán a legsikerültebbnek tekinthető.

Krúdy Gyula egyik szövegére hivatkozva Gali Máté Károlyi Mihály megítéléséről szóló tanulmányában (Károlyi Mihály „bűnei”: vádak és a valóság) megjegyzi, hogy „mi, magyarok szeretjük a történelmi tragédiáinkért bűnbakokra hárítani a felelősséget. Ilyen bűnbakszerepbe került a Rákóczi-szabadságharcot a kompromisszumos 1711-es szatmári békével lezáró Károlyi Sándor, az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc bukása után árulónak kikiáltott Görgei Artúr, valamint az első világháborút követő összeomlásért és a történelmi Magyarország elvesztéséért felelőssé tett Károlyi Mihály.” Károlyi Mihály egyike a 20. századi magyar történelem legmegosztóbb személyiségeinek, akinek bűneit és érdemeit ugyancsak tetteitől majdhogynem teljes mértékben elszakadva mérik. Politikai pályafutása a jobb- és baloldal számára egészen más jelentéssel és jelentőséggel bír. Károlyi negatív elbírálásának gyökerei a két világháború közötti időszakban, Tormay Cécile és Herczeg Ferenc pamfletjeiben keresendők, azonban a démoni jelenségként megfestett Károlyi-kép napjainkban is gyakran visszatérő motívuma a közéletnek. Gali Máté írásának célja a Károlyi Mihállyal kapcsolatban kialakult előítéleteknek a „történeti valósággal” való ütköztetése és egy kevésbé ideológiák mentén megfogalmazott Károlyi-kép *megalkotása* volt. A Károlyi Mihály, illetve a 20. századi magyar történelem szimbólumértékűvé merévitett és pártállásos alapon kanonizált személyiségei körüli

viták nyugvóponthoz éréséig azonban még bizonyára számíthatunk szoborvándorlásokra és keresztelésekre.

Az összeesküvés vádaknak hangot adó mítoszoknak a logikájához hasonló elemekből építkezve rajzolódnak ki a jelentős történelmi személyiségek halálához kapcsolódó legendák is. Borián Elréd a Zrínyi Miklós halálához kötődő mítoszoknak a történelmi tudással való egybevetését vállalta magára (*Zrínyi Miklós halálának politikai fátuma*). A tanulmány szerint a Zrínyi Miklós szándékos emberölésével kapcsolatban széles körben elterjedt mítoszoknak nincs valóságalapja. A tévhitek megalapozója Zrínyi Péter volt, aki politikai szándékoktól vezérelve és pszichológiai tényezőkre visszavezethető okok miatt hintette el a Zrínyi Miklós meggyilkolásával kapcsolatos állításokat.

Csorba László tanulmányában (*A halál tényei, avagy a tények halála?*) a „legnagyobb magyar” halálának körülményeit tényekkel alátámasztható ismertetésére vállalkozott. A Széchenyi halálhírével egy időben életre kelt mítosz szerint a bécsi udvar tevőlegesen fellépését és nem öngyilkosságot kell keresni a Gróf 1860 áprilisában bekövetkezett halálának hátterében. Csorba László kategorikus állásfoglalásának az értelmében a politikai pártállás által erősen meghatározott álláspont tudományos szempontból, aktuális ismereteink fényében nem tekinthető tartható álláspontnak.

Csorba László és Ablonczy Balázs (*Teleki Pál halálai*) kötetben megjelenő tanulmányai nem csupán a szofisztikált és frappáns címadásban, hanem a tematika tekintetében is hasonlóak. Ablonczy Balázs a Teleki Pál öngyilkossága, illetve meggyilkolása mellett

szóló érveket veszi lajstromba, adatokkal ellenőrízve az egyes álláspont mögé felsorozható érveknek a történelmi hitelességét. Ablonczy Balázs, nem zárva ki teljes mértékben a gyilkosság lehetőségének az esélyét, a Teleki meggyilkolásáról szóló elméleteket azonban „önfelmentésnek” és a „felelősséggel való szembenézés hiányának” tekinti.

Paksa Rudolf írása (*A rózsadombi paktum*) a rendszerváltással kapcsolatos mítoszok egyikét, az ún. „rózsadombi paktum” legendájának a születését követi nyomon 1992. február 20-tól – a „paktumról” szóló híradás első megjelenésétől – napjainkig. A történelmi alapot nélkülöző „rózsadombi paktum”, mely szerint „Reagan úgymond felszabadította a kommunista országokat, míg Gorbacsov megőrizte a kommunisták befolyását az új, demokratikus keretek között”, egyike azoknak a mítoszoknak, melyeknek létrejöttében döntő szerepet játszott a rendszerváltásban való általános csalódottság. A „rózsadombi paktum” sztereotíp példája az összeesküvés-elméleteknek, ily módon pedig a kötetben közölt mítoszok közül talán a legkönnyebben cáfolható legendák közé tartozik.

A kérdés ezek után már csak az, hogy a történelmi eszköztárral és az értelmiségi szerepkörök közéleti felelősségének tudatos vállalásával született kötet, mennyiben fogja majd cáfolni Ernst Cassirer azon állítását, mely szerint „a mítosz bizonyos értelemben sebezhetetlen. Ellenáll a racionális érveknek, nem cáfolható szillogizmusokkal.” Ez azonban már az Olvasókon múlik.

Both Noémi Zsuzsanna

A NIMFÁKTÓL A ZOMBIINVÁZIÓIG

Bényei Tamás: *Más alakban. A metamorfózis lehetséges poétikái és politikái*

■ Bényei Tamás irodalomtörténész, kritikus és műfordító neve bizonyára nemcsak a brit kultúra és irodalom kutatóinak cseng ismerősen, hiszen eddig megjelent könyveiben nem csupán az angol irodalomtörténettel foglalkozik, hanem a világirodalom és a világkultúra különféle művei közt is otthonosan mozog.

Más alakban című legújabb könyvében évszázadok, sőt évezredek átváltozásait fog-

lalja össze, hogy bebizonyítsa: a metamorfózis motívuma ugyanolyan szigorúan alakítja jelenlegi kultúránkat, mint azt időszámításunk előtti időkben tette. Korunk talán legmeghatározóbb trendje az átváltozás – kiborgok, mitikus ikonok, szürrealista metamorf alakok és zombik uralják posztthumán társadalmunk képvilágát. Bényei egyik célja, hogy hidat építsen az ovidiusi mítoszok és a posztmodern, feminista és posztgyarmati át-

változás-történetek közé, ami lehetővé teszi, hogy megértsük, hogyan alakult és értelmeződött át a metamorfózis toposza az ókortól napjainkig. Ugyanakkor a szerző arra is választ próbál adni, hogy miért szükségszerű a kortárs művészet és kultúra számára az átváltozás. Könyvében így három törzsfelvezetben különböző ovidiusi mítoszokból indul ki, amelyeknek legfontosabb mozgatórugóit későbbi, akár kortárs, mai műalkotásokban leplezi le.

„[O]lyan átalakulásokat tekintek metamorfózissnak, amelyeknek során egy élettelen tárgy, élőlény vagy ember nagy hirtelenséggel létmódot vált – akkor is, ha ennek nincsenek azonnal látható jelei.” (11.) Bényei meghatározása nem tűnik bonyolultnak, ám az író az átváltozást igyekszik minél több szempontból szemügyre venni. Elemzi például az emberi metamorfózis traumatikus jellegét is, hiszen ontológiai szempontból az átváltozás mindig egyfajta lefokozást jelöl, az emberi lény ugyanis elveszti addigi testét. A legtöbb átváltozást talán a groteszk fogalma jellemzi leginkább, hiszen az újonnan létrejött alak és a belső énkép közti konfliktus teszi a metamorfózist dehumanizálóvá. A trauma ugyanakkor ábrázolhatatlanságot is jelöl, így az átváltozás folyamata egyfajta emlékezetkiesésként jelenik meg az átváltozó személy számára. A metamorfózis még egy külső szemlélő számára is leírhatatlan, elmondhatatlan.

Bényei szerint a metamorfózis a test metaforája, amely a szubjektum egy lehetséges jelentését tárja elénk. Az író a metamorfózis végbemenetelének jellemzőjeként három kulcsszót határoz meg. Az első az „alteritás”, miszerint egyetlen átváltozás sem ismétlődhet meg, egyetlen átváltozásból sem következtethetünk a következő átváltozás logikájára, mert az átváltozás mibenléte a pillanatnyi helyzettől és a szubjektum tulajdonságaitól függ. A metamorfózissnak sem nyelvtana, sem egységes retorikája sincs. A második kulcsfogalom, a „teofánia” Bényeinél egy külső szakrális erő jelöl, amelynek köszönhetően végbemehet az átváltozás. A metamorfózis kettős kínna jár: egyrészt a fizikai csonkítás kínjáról beszél Bényei, másrészt, mivel átváltozások csak a test torzul el, a lelket az átváltozott test másfajta korlátok közé zárja. A széttépettség, a feldarabolt test jelenségének leírására Bényei a klasszikus tragédiák és a dionüszoszi rítusok nyomán a „sparagmos” kifejezést alkalmazza.

Bényei nemcsak a szűk értelemben vett átváltozástörténeteket elemzi, gondolatait kivetíti a valóság posztbiológiai metamorfózisaira is: minden ember kameleontulajdonossgal rendelkezik. Az ember biológiai tulaj-

donságai, testének lehetséges sajátosságai szimbólumokká alakulhatnak, és politikai jelentéssel ruházódhatnak fel. A „homo sacer” fogalma így Bényei könyvében azt jelöli, ahogy az egyén „kiközösített emberré” válik.

Az átváltozástörténetek alaposabb megértése érdekében Bényei párhuzamot von a metamorfózis fogalma és különböző trópusok közt. Véleménye szerint a metamorfózist leggyakrabban metaforaként értelmezhetjük, hiszen az átváltozások egy részénél fellelhető néhány ok-okozati összefüggés az alapértelmezett és az átváltozott lény között. De mint Bényei példákkal is illusztrálja, az átváltozásnak nem mindig alapja a hasonlóság, ezért a metamorfózis többször tekinthető allegóriának, mint metaforának. Továbbá, ha a metamorfózis folyamata az átváltozandó lénynek az átváltozást megelőző, pillanatnyi helyzetéből táplálkozik, akkor a metamorfózist színekdochéként is értelmezhetjük. Mivel a metamorfózis mindig egyfajta antropomorfizáció, megszemélyesítésként, prozopopeiaként is felfoghatjuk. Az átváltozás lényege nemcsak a természettel való egyesülést, hanem egy új szimbólum létrejöttét is biztosíthatja, tehát kiazmus. Bényei olyan átváltozásról is beszámol, amely során a végső állapot még nem létezett, ezért a metamorfózisra mint egyfajta képzavarra, katakrézisre is tekinthetünk.

A könyv első részében Bényei Daphne mítoszáat veszi alapul. Daphne metamorfózisa Bényei meglátása szerint elsősorban identitásvesztést és Apollo győzelmét jelenti, hiszen a babérrá változás Daphne számára nemcsak azért dehumanizáló, mert a nimfa elveszti emberi alakját, hanem azért is, mert a babér semmiféleképpen nem kapcsolódik a szubjektum eredeti azonosságához. Ugyanakkor a babér Apollo legjellemzőbb attribútumává is válik, tehát Daphne szubjektumának és átváltozásának lényegét és jelentését Apollo testesíti meg. Bényei a mítosz további értelmezéséhez Antonio Pollaiuolo (*Daphne és Apollo*), John Waterhouse (*Daphne és Apollo*), Anton Räderschmidt (*Apollo és Daphne*) és Paul Klee (*Metamorfózis*) festményeit, valamint Giovanni Lorenzo Bernini (*Apollo és Daphne*) és Kate McDowell (*Daphne*) szobrait hívja segítségül, hogy a női test fává változásának monstuózus pillanatát és az ez okozta traumatikus élményt megragadja. Daphne ábrázolása egyben az abjekció megragadása is: nemcsak a nő-faszobor ikon jelzi a nimfa szubjektumának instabilitását és a test heterogeneitását, hanem az a folyamat is, amely során a nő a férfi eszközzé válik.

A második részben a szerző bevezetőként Narcissus és a Pieriszek történetét idézi

fel, segítségül híva Salvador Dalí (*Narcissus metamorfózisa*) és Gustave Moreau (*A Pierisek*) festményeit. A két festmény az átváltozások ábrázolhatóságának nehézségeit igazolja: Moreau anyagtalanná teszi szereplőit, míg Dalí Narcissusa már-már fossziliává válik. A defiguratív ábrázolásmódon keresztül a festők az átváltozást a szubsztancia halálának látják. A metamorfózist mint képi jelenséget Bényei a szimulákrumhoz hasonlítja. Elgondolását Alcyone és Ceyx mítoszával bizonyítja, amelyben álomallegória helyettesíti Ceyx halálát. Ebben a részben ír Bényei Arachne mítoszaról is, melynek legfontosabb alakító eleme az istenek és az emberek közötti konfliktus. Arachne történetében a konfliktus kiváltó oka egy ekfrázis, egy Ovidius-történetekkel díszített faliszőnyeg, így a metamorfózis ebben a kontextusban moralizáló jelleggel bír. Az Arachne és Ovidius közti párhuzamot Bényei Edmund Spencer *Muipo-tomos* allegorikus-komikus hőseposzával illusztrálja, míg Arachne mítoszának képzőművészeti ábrázolásához Diego Velázquez *A szövönők* című festményét választja. Velázquez ugyanis a mise-en-abyme nagymestere, és képe kitűnő példa egy sokrétű mítosz ábrázolásához. Bár mindhárom ontológiai sík Minerva esztétikáját és politikáját képviseli, Bényei értelmezésében a festmény az emberi művészet győzelmét is hivatott ábrázolni. A mítosz „továbbszövéséért” tehát istenek és emberek egyaránt felelősek. Bényei Arachne mítoszáat feminista szemszögből is vizsgálja, ebben az értelmezésben a pók az alkotó nő metaforájává válik, aki saját testéből táplálja művét.

A könyv harmadik része a metamorfózis visszafordíthatatlanságát cáfolja: Bényei Io többszörös metamorfózisával és a mítosz határsértő elemeivel ismerteti meg az olvasót, első lépésben Bartolomeo di Giovanni *Io mítosza* című festményét elemezve. Io a

metamorfózis paradoxonának megtestesülése: teste átváltozik, de elméje és lelke emberi marad. Bényei hasonló átváltozást lát Julio Cortázar novellájában (*Axolotl*), Marie Darrieussecq (*Malacpüder*) és Franz Kafka (*Az átváltozás*) írásaiban, Charlie Chaplin *Aranyláz* című filmjében, a *Zénó* gyurmafilm-sorozatban, valamint Edit Rimmington festményében (*A csali*). Ezekben az alkotásokban a metamorfózis a civilizáció legnagyobb ellensége, igazi abjekció: természettel való azonosulást, mimikrit jelent. Bényei szerint az átváltozás ezáltal magába foglalja a kannibalizmus lehetőségét is, amit a metamorfózis végső bűneként jelenít meg. A metamorfózis tehát betegség-metafora. A járvány ábrázolását mint az átváltozás biopolitikai metaforáját Bényei Joan Miró festményében (*Személyek egy metamorfózis jelenlétében*) és Eugène Ionesco drámájában (*Rinocéroszok*), Ovidius történetében (*Az utolsó világ*), Bram Stoker regényében (*Drakula*) éri tetten. A fejezetet két Man Ray-fotóval zárja le, a mítoszok, szimbólumok és ikonok fontosságát emelve ki a szürrealizmus formátlanságainak értelmezéséhez.

Bényei Tamás lexikonnyi műveltséganyagot felvonultató munkája azáltal válik nagyszabásúvá, ahogyan az összegyűjtött metamorfózisokkal kapcsolatos kritikák, gondolatok, művészi alkotások egy egészzé válnak. A szerző a végtelennek tűnő arachnei fonalat addig fűzi lépésről lépésre haladva, logikai összefüggéseket teremtve, amíg a vászon tükrözni nem kezdi kultúránk legfontosabb átváltozásait. Nem említ elméletet, nem von párhuzamot, nem cáfol meg semmit anélkül, hogy azt valamiképpen ne illusztrálná. Az olvasó, akárcsak Io, több metamorfózison is át fog esni, de végül visszanyeri emberi alakját, és az átváltozás tapasztalataival gazdagabbá válik.

Sütő Zsuzsa